

KAPITEL 4

BESÆTTELSESTIDEN 1940-1945 – KAMPEN OM AT FORTOLKE FORTIDEN

Hvis det, som definerer erindringsfællesskaber, er en fælles forståelse for og interesse i fortiden, må besættelsestiden fra 9. april 1940 til 5. maj 1945 siges at være den vigtigste fortidserindring for danskerne overhovedet. I film, bøger, monumenter, museer, mindehøjtideligheder og debatindlæg cementeres et dansk erindringsfællesskab om besættelsen.

I modsætning til vikingetiden og 1864 er besættelsestiden tæt på os i tid. Der findes fortsat mennesker, der personligt kan erindre perioden, og aktører fra perioden tilhører partier og interesser, som fortsat eksisterer. Hvor erindringsfællesskabet om vikingetiden var politisk ufarligt, er erindringen og fortolkningen af Danmarks besættelsestid stærkt politiseret. Et eksempel på politiseringen er debatten i forbindelse med nedbrændingen af Frihedsmuseet i 2013. Efter branden kunne man i avisdebatter iagttage, at følelserne fik frit løb.

I dette kapitel er det erindringshistoriske fokus på, hvad det er ved besættelses-

tiden, der aktualiserer den i dag, og hvordan der føres erindringspolitiske kampe om at fortolke besættelsestiden. Herudover forklares også, hvordan man kan undersøge 'den lille historie' om besættelsestiden ved hjælp af mundtlige kilder, og sidst hvordan besættelsestiden fremstilles som fiktion i film og tv.

Overblik: Besættelsestiden i Danmark 1940-1945

Der kan være flere forskellige årsager til den store interesse for besættelsestiden. Det er en periode, der ligger relativt tæt på os i tid, og der er stadig levende øjenvidner til de historiske begivenheder. Erfaringerne fra 2. verdenskrig har haft stor betydning for, hvordan vi har valgt at indrette vores samfund i eftertiden. Og besættelsestiden er en periode i danmarkshistorien, der er præget af store politiske og moralske dilemmaer, som stadig kan diskuteres og relateres til vores liv i dag.

Meget af den erindringspolitiske debat bundet i den særlige danske samarbejds-politik, der gjorde sig gældende i perioden fra besættelsen 9. april 1940 til 29. august 1943.

Da Danmark blev besat om morgenen den 9. april 1940, blev der indkaldt til krisemøde på Amalienborg, hvor kong Christian d. 10., kronprins Frederik, regeringen og cheferne for de forskellige militære værn deltog. På mindre end to timer blev det på dette møde besluttet, at Danmark ikke skulle yde den tyske besættelsesmagt militær modstand, men at man ville efterleve besættelsesmagtens krav om en såkaldt 'fredsbesættelse'.

Siden nederlaget i 1864 har skiftende danske regeringer ikke gjort sig forhåbninger om at kunne forsvare sig mod Tyskland. Igennem 1930'erne var der politisk uenighed om, hvor stærkt det danske forsvar skulle være. De konservative ønskede oprustning som modsvar mod et militaristisk Tyskland, mens regeringen bestående af Socialdemokratiet og det Radikale Venstre skar ned på forsvaret, ud fra tanken om at et eksistensforsvar mod Tyskland var en umulighed.

I 1930'ernes tilpasningspolitik gik man langt for ikke at genere Tyskland; de danske medier blev bedt om at udføre selvzensur ved ikke at skrive negative historier om Tyskland og landets nazistiske ledelse, og Danmark lukkede lige som andre europæiske lande sine grænser for tysk-jødiske flygtninge.

Da krigen brød ud med Tysklands invasion af Polen den 1. september 1939, håbede man i Danmark, at man kunne

gentage den politiske balancegang mellem stormagterne, der havde formålet at holde Danmark neutral gennem 1. verdenskrig.

Håbet om neutralitet blev definitivt udelukket, da Tyskland besatte Danmark den 9. april 1940. Danmark var nu en del af verdenskrigen. Spørgsmålet var, hvordan man skulle forholde sig til det?

Resultatet blev den såkaldte samarbejdspolitik.

Samarbejdspolitikken

Danmark accepterede et tilbud fra Tyskland om ikke at kæmpe imod besættelsesmagten og acceptere en såkaldt 'fredsbesættelse'. Til gengæld ville Danmark formelt stadig blive betragtet som en suveræn stat, som Tyskland ikke var i krig med. Derfor kunne Danmark også beholde landets demokratiske institutioner; regeringen, Folketinget, domstolene og politiet, og alt samarbejde skulle foregå gennem de sædvanlige diplomatiske kanaler.

Dette tyske tilbud havde ingen forbindelse til Danmarks tilpasning til Tyskland i mellemkrigstiden; Norge, Holland og Belgien fik samme tilbud, men det var kun Danmark, der tog imod det. Norge valgte derimod at kæmpe imod besættelsesmagten, hvilket betød, at Norge med hjælp fra de allierede forsvarede sig mod den tyske besættelsesmagt indtil 10. juni 1940, hvor Norge kapitulerede. Den norske regering var blevet tvunget i eksil i England, og der blev indsat en regering under ledelse af den norske nazileder

Billede af den samlingsregering, der blev nedsat efter besættelsen 9. april 1940. Regeringen bestod af fire socialdemokrater, en radikal, to venstremænd og to konservative og derudover tre ministre, der stod uden for partierne.

Vidkun Quisling, men som grundlæggende blev styret af den tyske besættelsesmagt.

Motiverne bag samarbejdspolitikken var en accept af, at det lille og militært svage Danmark ikke ville kunne stille noget op i kamp mod det store og stærkt militariserede Tyskland, og at en kamp højst ville være symbolsk, og i værste fald kunne komme til at koste mange menneskeliv og føre til store materielle skader på landet.

Derudover mente den siddende regering, bestående af Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre, at man ved at samarbejde med den tyske besættelsesmagt ville kunne bevare de demokratiske institutioner i Danmark; den folkevalgte regering, politiet og domstolene. Man frygtede, at hvis man ikke samarbejdede, ville besættelsesmagten indsætte en nazistisk marionetregering, indføre militærdomstole og lade det tyske militær træde i stedet for det danske politi.

Den 10. april, dagen efter besættelsen, blev SR-regeringen udvidet til en 'samlingsregering', der skulle dække det politisk spektrum bredere ved at optage tre såkaldte 'kontrolministre' fra Venstre og tre fra de Konservative. Begge partier understregede, at de deltog pga. den særlige krisesituation, som landet var i, og at de ikke påtog sig ansvaret for den valgte samarbejdslinje. De konservative indtrådte endda som enkeltpersoner og ikke som repræsentanter for partiet, der var stærkt imod samarbejdet.

Allerede fra besættelsens første dag spillede dilemmaet 'samarbejde eller modstand?' altså en central rolle. I besættelsens første år hældede danske politikere og befolkningen tydeligt over mod samarbejdet med tyskerne. Holdningen til samarbejdspolitikken begyndte at ændre sig fra accept, til at der var grupper i samfundet, der gjorde forskellige former for modstand.

Mandatfordeling ved Folketingsvalg 1943

Parti	Formand	Stemmer	Stemmeandel pct.	Mandater	-/+
Socialdemokratiet (A)	Hans Hedtoft	894.632	41,7	66	+2
Det Konservative Folkeparti (C)	John Christmas Møller	421.523	21,0	31	+5
Venstre (D)	Knud Kristensen	376.850	18,7	28	-2
Det Radikale Venstre (B)	Hans Jeppesen	175.179	8,7	13	-1
Dansk Samling (R)	Arne Sørensen	43.367	2,2	3	+3
DNSAP (N)	Frits Clausen	43.309	2,1	3	+/-0
Danmarks Retsforbund (E)	P. Gregersen	31.323	1,6	2	-1
Bondepartiet (F)	Valdemar Thomsen	24.572	1,2	2	-2

Tysklands såkaldte 'fredsbesættelse' af Danmark, der var betinget af, at Danmark samarbejdede med besættelsesmagten, skabte den særlige situation, at der blev afholdt folketingsvalg, selv om landet var besat og ikke havde reel selvbestemmelse. 89,5 % af de stemmeberettigede stemte ved valget i 1943, hvilket stadig er den højeste valgdeltagelse et folketingsvalg nogensinde har haft. 90 % af de afgivne stemmer gik til de fire store partier (A, C, D og B), der udgjorde den samlingsregering, der stod for samarbejdspolitikken, hvilket kan tolkes som en folkelig opbakning til samarbejdet. Kommunistpartiet DKP kunne man ikke stemme på ved valget, fordi det var blevet ulovliggjort i 1941.

Fra samarbejde til begyndende modstand

I besættelsens første år var der ikke nogen udprægede tegn på modstand eller kamp mod besættelsesmagten, hverken fra politikerne eller befolkningen. Et meget tydeligt eksempel på, at de danske politikere føjede tyskernes krav, var interneringen af de danske kommunister i 1941.

Da Tyskland gik til angreb på Sovjetunionen i 1941, ville de samtidig forbyde kommunistpartier i de besatte områder, herunder Danmark, og internere kommunisterne, så de ikke dannede kommunistiske modstandsgrupper.

Den danske regering bøjede sig for de tyske krav, selv om de var i tydelig strid med Grundloven. Regeringens argument

var, at det var bedre, at det danske politi arresterede kommunisterne, end at de tyske soldater gjorde det.

Det danske politi havde dog mulighed for at finde frem til flere kommunister end tyskerne, fordi de havde et større lokalkendskab. De tyske myndigheder havde krævet 38 ledende kommunister udleveret, men politiet gjorde deres arbejde med en særlig grundighed og arresterede 339 kommunister, der blev sendt til Horserødlejren – 220 blev senere løsladt, men resten forblev i politiets varetægt, hvorefter flere kom i koncentrationslejr. Mange andre kommunister gik under jorden eller flygtede.

Arrestationerne blev senere fulgt op med Kommunistloven, der ulovliggjorde

Erik Scavenius – samarbejdspolitikken personificeret

En person, der ofte er blevet fremstillet som synonym med samarbejdspolitikken, er Erik Scavenius, der først var udenrigsminister og siden statsminister fra 9. november 1942 til 29. august 1943.

Scavenius og hans rolle i samarbejdspolitikken har i eftertiden været meget om-diskuteret, fordi han stod for en politisk linje, som er blevet kaldt 'aktiv tilpasning', der betød, at Scavenius gik længere, end hvad besættelsesmagten egentlig krævede for at få goodwill til det fremtidige samarbejde.

Det er efterfølgende blevet diskuteret, om Scavenius gik for langt i sin tilpasning til tyskerne, og om han egentlig havde sympatier med dem, eller om han var en dygtig diplomat og politiker, der formåede at navigere Danmark gennem en kompliceret og farlig situation.

At Scavenius og samarbejdspolitikken stadig er kontroversiel i dag, kan ses i et eksempel, hvor Scavenius bevidst blev valgt fra, da der i 2012 skulle navngives veje efter tidligere statsministre i et nybygget kvarter på Amager i København.

alt kommunistisk arbejde. Loven blev vedtaget med et bredt flertal i Rigsdagen. Selv om loven var i strid med Grundloven, blev den begrundet med, at kommunisterne var en farlig samfundsomstøtende og terroristisk gruppe.

En central årsag til, at det gik så hårdt ud over kommunisterne, var, at der blandt politikere og i befolkningen var en stærk anti-kommunistisk stemning.

Forfølgelsen af kommunisterne betød, at de blev en vigtig gruppe i grundlæggelsen af den tidlige modstand mod besættelsesmagten.

Passiv og aktiv modstand

Da Danmark blev besat, sendte statsminister Thorvald Stauning en meddelelse ud om, at danskerne skulle forholde sig i ro og samarbejde mest muligt med tyskerne for at sikre fædrelandets interesser. Dette var regeringens politik indtil samarbejds-

politikken sammenbrød 29. august 1943.

Langt de fleste danskere fulgte dette råd, måske af loyalitet til regeringen, afmagt eller frygt for tyskerne.

Men der udviklede sig en måde at forholde sig til besættelsesmagten i befolkningen, som man i eftertiden har kaldt 'passiv modstand'. Dette kunne indebære at deltage i store alsangstævner, hvor flere tusind danskere mødte for at synge nationale sange, at bære kongemærket, der hyldede kong Christian d. 10., der var blevet en folkelig samlingsfigur, fordi han hver morgen red gennem det besatte København på sin hest. Der skete en form for national vækkelse af befolkningen, som også kunne ses i, at der i 1940-41 blev dannet en kulturel forening kaldet Dansk Ungdomssamvirke, som skulle fremme danske og demokratiske værdier, så nazismen ikke fik tag i ungdommen.

Det var den unge generation, der oftest var kritiske over for samarbejdspoli-

Her ses et julekort, der er blevet sendt i 1943. Det store Dannebrog, som er kortets centrale motiv, er langt mere nationalt end juleagtigt. Kortet er et eksempel på den nationale og moralske oprustning, der skete i løbet af besættelsen. Julekort som dette, alsangstæverne og dyrkelsen af kong Christian d. 10. er alle dele af den såkaldte 'passive modstand', hvor man ikke overtrådte loven, men viste en symbolsk afstandtagen til besættelsesmagten. Efter befrielsen var den udbredte passive modstand med til at skabe en følelse af, at de fleste danskere havde været en del af modstandsbevægelsen, selv om det faktisk var et meget lille mindretal, der havde gjort en aktiv og ulovlig indsats.

tikken, og det blev også de unge, der i høj grad kom til at udgøre den aktive modstand.

Besættelsestidens første halvdel var ikke præget af sabotage eller voldelig modstand. Her bestod det illegale arbejde i høj grad i at trykke og omdele illegale blade.

Ofte taler man om 'modstandsbevægelsen', som om det var en samlet organisation, der fungerede som en slags illegal hær mod tyskerne. Dette billede er dog stærkt forsimplet.

Den første modstand begyndte at skyde op forskellige steder i landet i form af forskellige små selvstændige grupper med meget forskellige politiske dagsordener. Modstandsgrupperne havde typisk rødder i de politiske yderfløje (kommunisterne og de nationalkonservative). Der var altså på dette tidspunkt en tydelig politisk kløft mellem modstandsgrupperne og samarbejdsregeringen. Denne kløft gjaldt også på det helt grundlæggende spørgsmål om parlamentarisk demokrati, hvilket samarbejdsregeringen jo forsøgte at værne om ved at samarbejde med tyskerne, og som kommunisterne var stærkt kritiske over for.

Modstanden organiseres

Den første modstand begyndte som ikke-voldelig og ukoordineret.

For at modstanden i Danmark kunne blive mere effektiv, var der brug for, at den blev bedre organiseret og fik våben. I efteråret 1941 blev der dannet en hemmelig organisation i England kaldet SOE

(Special Operations Executive), der skulle styrke modstandsbevægelserne i de tysk-besatte områder. Denne organisation stod snart bag nedkastning af våben til modstandsbevægelserne og faldskærmsagenter, der skulle hjælpe med at planlægge og koordinere den første sabotage.

I begyndelsen af 1942 begyndte den første sabotage, som dog ikke var særlig effektiv, fordi sabotørerne ikke havde sprængstof, men kun brandbomber.

I takt med at modstandsgrupperne voksede, og der blev flere sabotageaktioner, blev det nødvendigt at organisere indsatsen. Den 16. september 1943 blev Danmarks Frihedsråd dannet af repræsentanter fra fire illegale organisationer: Danmarks Kommunistiske Parti, Dansk Samling, Frit Danmark og Ringen. Frihedsrådets rolle som leder og koordinator af modstanden var selvbestaltet, og ikke alle anerkendte dem.

En af Frihedsrådets vigtigste opgaver var at få udarbejdet et program for, hvad der skulle ske, når befrielsen kom, for at sikre at der ikke udbrød anarki, revolution eller omfattende selvtægt i Danmark. Programmet kom til at hedde 'Når Danmark atter er frit'.

I 1943 var man nemlig begyndt at forvente, at Tyskland ikke ville vinde krigen; Hitler havde i 1941 åbnet for en to-fronts-krig ved at invadere og derved erklære Sovjetunionen krig. Og i februar 1943 havde Tyskland lidt et blodigt nederlag til Sovjetunionen ved slaget om Stalingrad, hvor Tyskland mistede flere end 650.000 soldater, der enten døde, blev såret eller blev taget som krigsfanger. Slaget regnes

af mange som et vendepunkt i 2. verdenskrig. Samtidig begyndte de allierede at vinde sejre i Vesteuropa.

Augustoprøret – da samarbejdet ophørte

1943 blev også en form for vendepunkt i den danske besættelsestid. Illegale aktiviteter og sabotage var taget til, og i takt med det skete der også et stemningsskred i befolkningen, som blev mere og mere kritiske over for samarbejdspolitikken og i højere og højere grad fulgte modstandsbevægelsens opfordringer til strejker og demonstrationer. I august 1943 kulminerede det i det såkaldte Augustoprør, hvor der var strejker og gadeoptøjer i mange danske byer.

Besættelsesmagten så strejkerne som en koordineret indsats og krævede, at regeringen slog hårdere ned på dem der stod bag Augustoprøret og den tiltagende sabotage.

Den danske regering fik besked på at indføre undtagelsestilstand, forbud mod strejker og dødsstraf for sabotage.

Regeringen kunne ikke gå med til denne nye hårde kurs – især ikke dødsstraffen – og indgav sin afskedserklæring 29. august 1943. Hermed var samarbejdspolitikken brudt sammen.

Frem mod befrielsen

Samarbejdspolitikken sammenbrud signalerer på mange måder et brud i den danske besættelsestid. Forholdene i det besatte Danmark, der sammenlignet med

I 1950 blev en mindepark skabt på det sted, hvor tyskerne havde henrettet 202 danske modstandsmænd ved Ryvang Kaserne. Der var stor debat om, hvorvidt det skulle være et sejr- eller et sørgemonument. Kommunisterne ønskede et sejrsmonument, der viste styrke og kampiver. De var derfor utilfredse med valget af sørgemonumentet af en moder med en døende søn med skriften: 'For Danmark – moderen med den dræbte søn'. Problemet med et fælles monument var, at modstandsbevægelsen havde forskellige endemål for øje med deres kamp.

andre europæiske lande havde været milde, blev hårdere og mere brutale. Regeringen gik af, og i stedet styrede besættelsesmagten gennem det såkaldte 'departementchefstyre', der bestod af de øverste embedsmænd i ministerierne. I oktober 1943 igangsatte tyskerne en aktion for at anholde de danske jøder. Planerne blev dog lækket fra tyskerne selv, og det lykkedes et netværk af civile danskere at redde over 7.000 danske jøder til Sverige.

Modstandsbevægelsen blev mere styrket og organiseret, og sabotagen tiltog. Besættelsesmagten organiserede et dansk SS-korps kaldet Schalburgkorpset, der udførte gengældelsessabotage og de såkaldte clearing-mord, hvor de myrdede

uskyldige og ofte kendte danskere for at skabe frygt i befolkningen.

Modstandsbevægelsen udførte også stikkerlikvideringer (drab) på dem, som de formodede eller vidste videregav oplysninger til tyskerne om modstandsbevægelsens arbejde.

Ved samarbejdspolitikens sammenbrud var der blevet indført dødsstraf for sabotage.

I 1944 udbrød den såkaldte 'Folkestrejke', fordi besættelsesmagten bekendtgjorde, at de ville henrette 100 tilfangede sabotører som følge af en stor sabotageaktion på en våbenfabrik. Dette udløste strejker over hele København, ingen overholdt spærretiden og rundtomkring i

byen blev der bygget barrikader og tændt bål i gaderne.

Strejken blev en styrkeprøve mellem de gamle partier, der rådede københavnere til at gå i arbejde igen, og Frihedsrådet, der rådede dem til at forsætte strejken. Folk lyttede til Frihedsrådet – hermed var det tydeligt, at der var sket et mentalitetsskift hos danskerne. Det var også en styrkeprøve mellem besættelsesmagten og danskerne/Frihedsrådet, hvor besættelsesmagten efter en uge gav efter for Frihedsrådets krav om at hæve undtagelsestilstanden og fjerne det frygtede Schalburgkorps fra gaderne.

19. september 1944 blev besættelsen i Danmark yderligere skærpet, fordi besættelsesmagten valgte at internere det danske politi. Besættelsesmagten ville have politiet fjernet, fordi politiet nægtede at bekæmpe sabotagen, og tyskerne mente ikke, at de kunne stole på politiet længere, som jo udgjorde en stor bevæbnet gruppe. Det lykkedes mellem 7.000 og 8.000 politifolk at gå under jorden og undgå arrestation, men ca. 2.000 politifolk blev interneret og sendt til den tyske kz-lejr Buchenwald.

Tyskerne oprettede et politi-korps kaldet HIPO, der bestod af danskere, der skulle holde ro og orden og samtidig bekæmpe sabotagen. HIPO'erne var kendt for deres hårdhed og derfor blev 'den politiløse tid' også en periode af besættelsestiden, hvor forholdene blev farligere og mere forrædede for danskerne.

Modstanden var også blevet så bredt forankret i Danmark, at modstandsbevægelsen ikke længere hovedsagelig bestod

af kommunister og nationalkonservative, men også kom til at omfatte mere politisk moderate modstandsfolk.

Det betød også, at flere af de etablerede politikere begyndte at række hånden ud til modstandsbevægelsen, som de før havde taget så stærk afstand fra.

Befrielsen og konsensusmyten

Befrielsen kom 4. maj 1945. Dagen efter kom engelske styrker til Danmark og overtog officielt kommandoen. Frihedskæmperne blev hyldet som helte i gaderne, og der indledtes en klapjagt på stikkere, danske nazister, værnemagere, der havde arbejdet for tyskerne, og 'tyskerpiger' eller 'feltmadrasser', der havde 'gået med tyskerne'.

Der blev dannet en befrielsesregering bestående af medlemmer fra 'de gamle partier' og modstandsbevægelsen. Dermed signalerede man, at kløften mellem dem, der havde stået for samarbejdspolitikken, og den væbnede modstand var lukket.

Efterfølgende har nyere historikere påpeget, at i befrielsesdagene og de første år derefter blev den såkaldte 'konsensusmyte' grundlagt; at politikere og modstandsfolk havde spillet hver deres rolle i det store samlede spil om beskyttelsen af Danmark, hvor samarbejdspolitikkerne fungerede som et beskyttende skjold for Danmark, mens modstandsbevægelsen så fik mulighed for at udøve det aktive illegale arbejde og sabotage. Denne myte er siden blevet problematiseret af flere histo-

I befrielsesdagene fik lysten til hævn afløb på mange af de kvinder, der havde 'gået med tyskerne'. Især i de store byer gik det voldsomt for sig, hvor de såkaldte 'tyskertøser' og 'feltmadreser' blev overfaldet på åben gade af store grupper mænd, der ydmygede dem ved at klæde dem nøgne, klippe håret af dem eller tegne hagekors på deres krop.

rikere, fordi den netop giver et indtryk af, at der fra besættelsens første dage var en slags samlet strategi for, hvordan Danmark skulle klare sig gennem besættelsen, og en langt større enighed end det reelt var tilfældet.

Også blandt danskerne var der i befrielsesdagene en følelse af, at næsten alle danskere havde spillet en rolle i modstanden mod tyskerne, enten passiv modstand ved at gå med kongemærke eller gå til alsang, eller ved at udøve aktiv modstand gennem illegale handlinger og sabotage. Mange danskere tog også del i modstandskampen i besættelsens aller sidste dage og kunne derfor føle sig som ægte frihedskæmpere.

Det er meget sigende, at en Gallup-undersøgelse fra 1948 viste, at der blandt de adspurgte var 11 %, der mente, at de havde taget del i modstandsarbejdet, hvilket svarer til op mod 300.000 mennesker. Det er seks gange mere end det historiske skøn, hvilket tyder på, at fortællingen om en fælles modstand mod den tyske overmagt har fået en overdrevet stor rolle i det nationale erindringsfællesskab.

Efter befrielsen fulgte et retsopgør med det formål at retsforfølge danskere, der havde arbejdet for eller hjulpet den tyske besættelsesmagt.

Folketinget vedtog en række love om retsforfølgelse for landsskadelig virksomhed, der havde tilbagevirkende kraft, dvs.

at man efter befrielsen kunne blive dømt for noget, der havde været lovligt, da man begik handlingen. Man genindførte også dødsstraf. I alt blev over 30.000 interneret, 13.000 blev dømt, og 46 blev henrettet.

Retsopgørets forløb var præget af, at der i den første tid var et stærkt befolkningsmæssigt krav om retfærdighed og hævn. Derfor blev der i de første sager idømt meget strenge straffe til de såkaldte 'små fisk', mens straffene i de efterfølgende større og mere komplicerede sager blev mildere og mildere.

Med tiden indførte Justitsministeriet også en benådningspraksis, og trods de strenge straffe var den sidste af de dømte under retsopgøret løsladt i 1960.

Blandt de dømte var danskere, der havde arbejdet for besættelsesmagten, værnemagere, der havde handlet med besættelsesmagten, og medlemmer af de danske terrorkorps, der havde stået for meget af volden og mordene i besættelsens sidste år. Den største gruppe dømte var dog blandt de ca. 6.000 danskere, der havde meldt sig frivilligt til tysk militærtjeneste. Hvis de ikke havde begået andre forbrydelser, gav det typisk to års fængsel, selv om den danske regering i 1941 havde godkendt, at de lod sig hverve.

Både dengang og nu er lovgivningens tilbagevirkende kraft og dommenes aftagende hårdhed blevet kritiseret for at bryde med den almindelige retssikkerhed.

Aktualisering

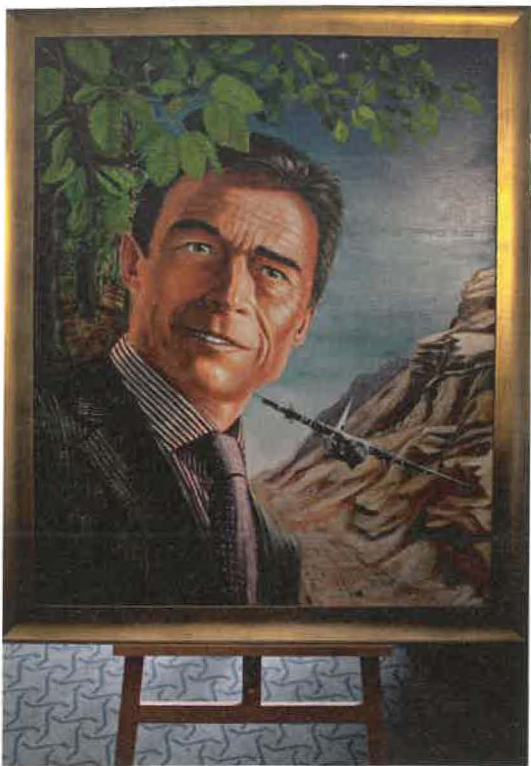
I dette afsnit ser vi nærmere på følgende: Hvilke erindringspolitiske konflikter giver besættelsestiden anledning til? Hvordan bruges besættelsestiden til at legitimere forskellige dagsordener i nutiden? Hvem bestemmer, hvad der skal erindres, og hvad der skal glemmes om besættelsestiden?

Forandringer i vores fortolkning af fortiden kan ske ubemærket som resultat af forandringer i samfundet omkring os, men det kan også ske som resultat af politiske magtkampe, hvor forskellige aktører kæmper om, hvad og hvordan vi skal erindre fortiden, og hvad vi skal glemme. Med jævne mellemrum dukker der erindringspolitiske konflikter op om besættelsestiden, hvor forskellige aktører bruger historien til at legitimere (retfærdiggøre) bestemte handlinger i nutiden, eller kæmper om at definere, hvordan vi skal fortolke og formidle denne kontroversielle periode i danmarkshistorien.

Når fortiden gøres aktuel

At bruge fortidige begivenheder og erfaringer til at legitimere handlinger eller magtforhold i nutiden er ikke noget nyt: I 1864 brugte de nationalliberale politikere f.eks. eksistensen af det gamle forsvarsværk Dannevirke til at legitimere, at Danmark havde en historisk ret til her-tugdømmet Slesvig, selv om en stor del af Slesvigs befolkning hellere ville høre til Det Tyske Forbund.

Når man kobler en bestemt fortolkning af fortiden til begivenheder i nuti-

I 2010 blev statsministerportrættet af Anders Fogh Rasmussen afsløret. Maleriet fokuserer på nationale symboler, og som det eneste statsministerportræt er udenrigspolitikken i centrum i kraft af militærflyet og det, der ligner afghanske bjerge.

den, siger man, at der sker en *aktualisering* af fortiden, dvs. at man ser en nutidig relevans i de historiske begivenheder og bruger dem enten som anvisning til, hvordan man skal handle, eller som et eksempel på hvordan man bestemt ikke skal handle.

Det nok mest kendte og kontroversielle eksempel på en erindringspolitisk aktualisering af besættelsestiden er den tidligere nævnte tale, daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen holdt på Søværnets Officersskole den 29. august

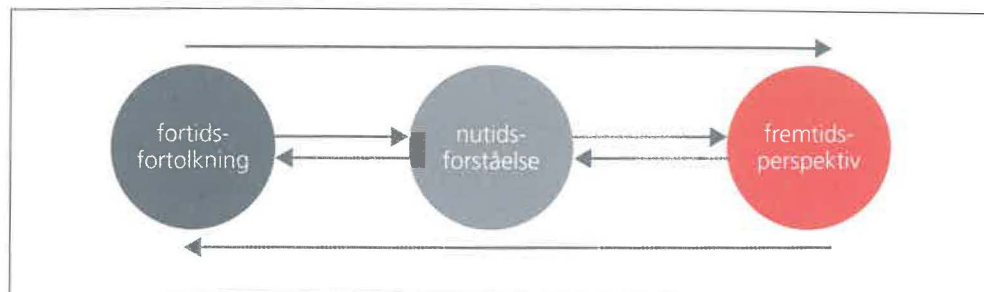
2003. Talen blev holdt i anledning for 60-året for samarbejdspolitikken sammenbrud, og i den tog Fogh Rasmussen meget kraftigt afstand fra besættelsestidens samarbejdspolitik:

"Hovedargumentet for samarbejdspolitikken var, at al dansk modstand mod den tyske overmagt var nytteløs. Ved at samarbejde med besættelsesmagten blev Danmark og den danske befolkning skånet for de fleste af krigens rædsler. Og det lykkedes. Danskerne slap for de værste ødelæggelser. Landbrug og industri tjente på krigen. Så ud fra et sådant gustent overlæg vil nogle måske kalde samarbejdspolitikken nødvendig, klog og hensigtsmæssig. Men det er en meget farlig tankegang. Hvis alle havde tænkt som de danske samarbejdspolitikere, ville Hitler med stor sandsynlighed have vundet krigen, og Europa var blevet nazistisk. Men briterne og senere amerikanerne og russerne tænkte heldigvis ikke som den danske elite. De kæmpede en kamp på liv og død mod nazisterne og sikrede derved vor frihed."

Foghs fortolkning af besættelsestidens samarbejdspolitik var altså, at samarbejdspolitikken var udtryk for dansk fejhed og en ensidig beskyttelse af egne interesser på bekostning af vores idealer og de lande, der måtte kæmpe og lide ofre for at overvinde nazisterne.

Ud af denne fortolkning udleder han en handlingsforskrift for nutiden:

"I kampen mellem demokrati og diktatur kan man ikke stå neutralt. Man må tage stilling for demokratiet og mod diktaturet. Det er på dette punkt, at den aktive tilpænsningspolitik udgjorde et politisk og moralsk svigt. ... Læresætningen fra 29. august

1943 er, at hvis man mener noget alvorligt med vore værdier, med frihed, demokrati og menneskerettigheder, så må vi også selv yde et aktivt bidrag til at forsvare dem. Også imod svære odds. Selv når der skal træffes upopulære og farlige beslutninger.”

I dette citat ses, hvordan besættelsestiden aktualiseres: Fogh ser besættelsestiden som et moralsk svigt og en skamplet på danmarkshistorien, hvilket derfor giver os en handlingsforskrift for, hvordan vi bestemt ikke skal handle i nutiden.

For at lave en erindringspolitisk analyse af en tale som Foghs, er det vigtigt at forstå den samtidige og politiske kontekst, som talen foregår i. Her er det helt centralt at vide, at Danmark på dette tidspunkt under Foghs ledelse var dybt involveret i 'krigen mod terror' og havde soldater udstationeret i krigszoner i både Afghanistan og Irak.

Talen skal især forstås i lyset af Irak-krigen, som Danmark netop var gået aktivt ind i i 2003, og som var og er stærkt omdiskuteret i dansk politik, fordi invasionen af Irak foregik uden FN-mandat, fordi der kun var et smalt flertal for krigen i Folketinget, og fordi Danmark valgte at gå med i krigen sammen med

USA, selv om flere af de store europæiske lande – Danmarks nære samarbejdspartnere i EU – ikke ville deltage.

Ved at fortolke samarbejdspolitikken som en fej tilpasning og ikke som en nødvendig diplomatisk balancegang bruger Fogh den altså som belæg for, at Danmark i 2003 skal rejse sig og imødegå den nye fjende, terrorisme, på en helt anden måde, nemlig gennem aktiv deltagelse i militære operationer rundt omkring i verden.

Det ses tydeligt, at Fogh tolker samarbejdspolitikken på en bestemt måde, nemlig som en fej tilpasning for at beskytte egne borgere, mens andre europæiske lande ofrede sig i kampen mod nazismen. Denne *fortidsfortolkning* påvirker eller legitimerer hans *nutidsforståelse*, idet han mener, at der nu skal ske et opgør med den rolle som påvirkelig småstat, som Danmark har spillet i international politik. Det opgør vil Fogh stå for ved at deltage i militære operationer i Afghanistan og Irak. Derfor er Foghs *fremtidsperspektiv*, at Danmark nu og i fremtiden skal være en aktiv aktør i international politik, der ikke holder sig tilbage fra at drage i krig, når vores idealer er på spil.

I 2011 blev 'Monument over Danmarks internationale indsats efter 1948' åbnet ved Kastellet i København. Monumentet skal mindes de danskere, der er døde udsendt fra Danmark siden 1948. Monumentet indbefatter dermed også døde fra kontroversielle operationer som Irak i 2003. Alle dødes navne står markeret på monumentet og fokus er dermed igen det individuelle offer i krigene, hvilket virker samlende i forhold til kontroversielle krige.

Denne sammenhæng mellem fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventning kan illustreres i modellen ovenfor.

Det er vigtigt at bemærke, at pilene i modellen viser et slags kredsløb mellem fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsperspektiv. Det vil sige, at de kan påvirke hinanden på flere forskellige måder. Påvirkningen sker derfor ikke kun fra venstre mod højre, sådan at man fortolker fortiden, derved forstår sin nutid og efterfølgende får nogle forventninger til fremtiden.

Modellen kan også illustrere, at man nogle gange har en bestemt forståelse af

nutiden f.eks. på baggrund af politisk ideologi, og derfor fortolker fortiden på en bestemt måde eller bruger den til at legitimere ens holdninger i nutiden eller ens fremtidsperspektiv.

Foghs fortolkning af fortiden og hans sammenkobling af fortiden og nutiden bragte sindene i kog – både hos politikere og historikere og der udspillede sig en erindringspolitisk debat i de danske medier i kølvandet på talen.

Den danske besættelsestidshistoriker Hans Kirchoff var blandt kritikerne af Foghs fortolkning af besættelsestiden og den lære, han udleder af historien:

"Statsministeren kalder samarbejdspolitikken for umoralsk og taler om et svigt. Sådan lød det også fra den illegale presse: Samarbejdspolitikken var egoistisk og materialistisk, modstanden var solidarisk og idealistisk. ... Men er det mindre moralsk at ville beskytte demokratiske institutioner imod en nazificering som den, vi ser i Norge – eller at ville forsvare økonomien mod udplyndring og ødelæggelse – eller at ville beskytte befolkningen imod hungerdeportationer – det kan jeg egentlig ikke se."

I dette citat kan man tale om, at Kirchhoff har en fuldstændigt anderledes fortidsfortolkning end Fogh, fordi Kirchhoff vender rundt på Foghs tydelige opdeling i helte (modstandsbevægelsen) og kujoner (samarbejdsregeringen), ved at sige at samarbejdsregeringens motiver og handlinger også kan betragtes som en anderledes beskyttelse af Danmark. Ud over at være uenig i Foghs udpegning af samarbejdsregeringen som kujoner kritiserer han også Foghs historiske forståelse:

"Nu skal dette jo ikke udvikle sig til et skønmaleri af samarbejdspolitikken, for det kostede ofre, at Danmark kom igennem verdenskrigen som det mindst ødelagte af alle lande; ofre, som vi stadig slås med i dag. Jeg kan derfor af et fuldt hjerte tilslutte mig hyldesten til modstandsbevægelsen for at have brudt statsegoismen og stillet sig solidarisk med den antinazistiske kamp. Det kan bare ikke ske ved at dæmonisere samarbejdslinjen. Det er for let og for billigt, og det er – uhistorisk."

Hans Kirchhoff udtrykker her en kritik, som flere historikere var enige om: at Foghs fortidsfortolkning mangler histo-

risk forståelse og indsigt i det komplekse dilemma, som regeringen stod i 9. april 1940. Historikere som Kirchhoff mener, at det er vigtigt at forstå nuancerne og de forskellige historiske argumenter for henholdsvis samarbejde og modstand.

I anledning af 29. august 2013 har Fogh genformuleret sit syn på samarbejdspolitikken, nu i kraft af sin rolle som NATO's generalsekretær, hvor han laver en tydelig sammenkobling af beslutningerne truffet 29. august 1943 og Danmarks deltagelse i internationale operationer:

"For mit vedkommende går der en lige linje fra 29. august 1943 til Danmarks deltagelse i nutidens internationale militære operationer i Bosnien, Kosovo, Afghanistan, Irak, Libyen, Mali – blot for at nævne nogle af indsatserne. Jeg anerkender, at der kan være delte meninger om disse operationer. Og jeg vil på ingen måde tage modstandsbevægelsen eller frihedskæmperne til indtægt for Danmarks deltagelse. Men for mig er det et spørgsmål om solidaritet. Vi har allierede til at forsvare os om nødvendigt. Så hjælper vi også dem, hvor det er ønsket. Det er i vores egen interesse. Og det er et spørgsmål om anstændighed. Vi kan ikke blot lade andre sikre vor frihed og fred. Vi må selv yde et bidrag."

Anders Fogh Rasmussen og Hans Kirchhoff kan siges at være to forskellige positioner i en erindringspolitisk debat om fortolkningen af fortiden om besættelsestiden.

Denne erindringspolitiske debat blusede op igen med fornyet styrke i 2013, i forbindelse med at Frihedsmuseet i København brændte ned.